

Виявлення торгівлі людьми в умовах гуманітарної кризи, спричиненої війною проти України

Коротка інформація для суб'єктів первинного реагування

1 Що таке торгівля людьми?

Торгівля людьми є складним злочином, який порушує основні права людини, особливо ті, що стосуються свободи та особистої недоторканості. Вона передбачає експлуатацію іншої людини, як правило, з метою отримання прибутку. Існує багато форм експлуатації, яких можуть зазнавати жертви цього злочину, зокрема сексуальна експлуатація (наприклад, проституція чи порнографія), трудова експлуатація, вилучення органів, примусовий шлюб або вчинення інших злочинів (таких як кишенькові крадіжки, торгівля наркотиками, шахрайство в Інтернеті, незаконне перевезення мігрантів і навіть вербування інших жертв для торгівлі людьми). Торгівля людьми не потребує перетину кордону, і кожен, хто сприяє експлуатації, чи то шляхом перевезення, переховування, вербування, чи експлуатації людини, несе відповідальність за цей злочин.

Торгівля людьми зустрічається в будь-якому суспільстві, практично в кожному секторі економіки та сфері життєдіяльності. Жертвами торгівлі людьми, зокрема, можуть бути люди, яким заборонено полишати фабрику чи будівельний майданчик, де вони працюють; безплатні сільськогосподарські працівники; особи, яких примушують займатись проституцією або скоювати злочини; діти, які жебракують на вулиці; експлуатовані домашні робітники та інші особи.

Жертвою торгівлі людьми може стати будь-хто: для отримання незаконної вигоди торговці людьми можуть «використовувати» осіб різного віку, статі, етнічного, культурного чи іншого походження тощо. Люди стають жертвами торгівлі людьми внаслідок обману, зокрема щодо характеру потрібних послуг або через обіцянки в майбутньому виплатити їм зарплату, а також внаслідок насильства, погроз, в тому числі на адресу їхніх близьких, боргової кабали чи інших форм контролю. Через це їм надзвичайно складно звернутися по допомогу. Слід мати на увазі, що хоча жертви можуть спочатку висловити згоду надавати певні послуги чи виконувати певну роботу, вони **не погоджуються на експлуатацію** – на те, щоб вчинити злочин або працювати за невелику платню чи взагалі без неї в

складних, часто нелюдських умовах. У ситуаціях торгівлі людьми присутні елементи обману, примусу чи інші засоби контролю, тому початкова згода, надана жертвою в будь-якій формі, **не має значення**. До того ж, діти апріорі вважаються вразливими через свій вік, відсутність життєвого досвіду та емоційну незрілість, тому їхня «згода» на участь у схемах торгівлі людьми ніколи не береться до уваги.

Дуже важливо зазначити, що держава не повинна притягувати жертв торгівлі людьми до відповідальності і змушувати їх нести покарання (зокрема штрафи або позбавлення волі) за злочини, вчинені ними внаслідок того, що вони стали жертвами торгівлі людьми.¹

Вербування людини в торгівлю людьми може здійснюватися у різний спосіб. Часто вербування здійснюється через друзів, знайомих, членів родини або через особу, з якою жертва має близькі стосунки і, перш за все, якій вона довіряє. Насправді, емоційні зв'язки з жертвою часто використовуються для здійснення на неї впливу. Інколи такі люди навіть не усвідомлюють, що, наприклад, поширюючи повідомлення про можливості працевлаштування чи інші пропозиції, вони наражають своїх близьких на небезпеку. До потенційних жертв, особливо з уразливих груп населення, також можуть звертатися незнайомі їм люди, які намагаються залучити їх неправдоподібно привабливими пропозиціями роботи та житла, неофіційним працевлаштуванням, обміном товарів та послуг, проханнями про знайомство, побачення чи інші стосунки, часто прагнуть встановити з ними ближчі відносини та пропонують «рішення» складної ситуації, в якій може перебувати потенційна жертва.

Для залучення та вербування потенційних жертв **торговці людьми дедалі частіше використовують Інтернет**, наприклад, канали соціальних мереж, веб-сайти, чати та чат-форуми, портали пошуку роботи, ігрові сайти або сайти знайомств та інші онлайн-форуми чи застосунки. Перевагу вони надають шифрованим (конфіденційним) засобам зв'язку (зокрема Telegram, Viber або WhatsApp) через їхню конфіденційність.

1 <https://www.osce.org/files/f/documents/6/6/101002.pdf>

Які особи вразливі до торгівлі людьми та піддаються більшому ризику в контексті війни проти України?

Починаючи з 24 лютого 2022 р. близько 32 млн. осіб в Україні прямо чи опосередковано постраждали від наслідків війни.² З початку війни більше половини українців втратили дохід³, понад 6 млн. населення України виїхали за кордон в пошуках тимчасового захисту⁴, і понад 5 млн. стали внутрішніми переселенцями⁵.

Близько 90% осіб, які рятуються від війни, складають жінки та діти⁶ – група населення, яка наражається на особливий ризик у контексті торгівлі людьми. Ризики, пов'язані з торгівлею людьми також вищі для деяких інших груп населення – для дітей без супроводу, розлучених з батьками, та для дітей, які подорожують з дорослими, чиї стосунки з дітьми неможливо перевірити; для осіб, які раніше стали внутрішніми переселенцями в межах України; для тих, хто не може скористатись тимчасовим захистом, адже не має на нього права або через відсутність необхідної або достовірної інформації; для тих, хто не є українцями, у тому числі для осіб без документів та без громадянства; для українських ромів; для ЛГБТКІ+; для літніх людей; а також для осіб з розумовою та фізичною інвалідністю.⁷

Не дивлячись на безпрецедентні заходи з надання захисту та допомоги, ухвалені європейськими державами у відповідь на спричинену гуманітарну кризу, більшість приймаючих країн продовжують стикатися з різноманітними інтеграційними викликами, як-от брак житла, мовний бар'єр, недостатні можливості по догляду за дітьми та для отримання освіти, складнощі з отриманням оплачуваної роботи, підтвердженням професійних та освітніх кваліфікацій та ін. Крім того, протягом війни стали очевидними проблеми, пов'язані із довгостроковою інтеграцією та/або економічними труднощами (вичерпання заощаджень, відсутність доходу чи реальних можливостей працевлаштування), які можуть спричинити додаткові переміщення в межах ЄС та в усьому світі, зокрема й повернення в Україну.

Ці та інші чинники підвищують ризики потенційних зловживань та експлуатації, як в Україні, так і в прикордонних країнах та країнах призначення⁸. До того ж, як показали попередні міграційні кризи, злочинні групи чи окремі особи використовують великі потоки людей, щоб експлуатувати найбільш уразливі верстви населення у країнах походження, транзиту та призначення. Ось чому пріоритет слід надавати ранньому виявленню потенційних та ймовірних ситуацій торгівлі людьми для забезпечення їхнього цілеспрямованого попередження і надання порятунку та допомоги жертвам таких випадків.

Близько 90% осіб, які рятуються від війни, складають жінки та діти – група населення, яка наражається на особливий ризик у контексті торгівлі людьми.

2 https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/Survey%20results_ENG_web.pdf

3 https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/Survey%20results_ENG_web.pdf

4 <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

5 <https://dtm.iom.int/ukraine>

6 <https://data.unhcr.org/en/documents/details/96447>

7 https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/tip/Conflict_Ukraine_TIP_2022.pdf

8 https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/tip/Conflict_Ukraine_TIP_2022.pdf; <http://www.antislaverycommissioner.co.uk/media/1801/ucl-iasc-2022-roundtable-report-the-war-in-ukraine-human-trafficking-and-exploitation.pdf>;

<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23322705.2022.2128242>

Ознаки торгівлі людьми, на які варто звертати увагу суб'єктам первинного реагування

Суб'єкти первинного реагування є одними з перших осіб, які можуть вступити в контакт з жертвою торгівлі людьми або помітити підозрілу ситуацію. Існують певні індикатори або ознаки, які можуть допомогти виявити потенційних або ймовірних жертв і випадки торгівлі людьми.

Ось деякі з «червоних прапорців», які, у разі взаємодії з представниками особливо вразливих груп населення або надання їм послуг, можуть вказувати на ситуацію торгівлі людьми або експлуатацію⁹:

Потенційна ситуація, за якої існує високий ризик виникнення торгівлі людьми

- До людей, які рятуються від війни, звертаються незнайомі особи з непроханими пропозиціями роботи, житла, транспортних послуг чи іншої допомоги;
- Поруч з притулками, тимчасовим житлом, іншими центрами надання допомоги чи транспортними вузлами помічені незнайомі особи, які прагнуть наодинці зустрітися з людьми, котрі рятуються від війни;
- Людей, які рятуються від війни, просять оплатити посередницькі послуги з пошуку роботи чи працевлаштування;
- Особі, яка рятуються від війни, пропонують роботу з нереалістично високою зарплатнею, домовленість, яка виглядає занадто привабливою, неофіційне працевлаштування або таке, де не надано повну інформацію про умови праці (наприклад, пропозиція роботи для водіїв без особливих вимог та з високою оплатою може мати на меті залучення до злочинної діяльності – незаконного перевезення мігрантів);
- Людину заманюють або змушують приїхати до іншої країни/місця призначення;
- Особа/група осіб, які рятуються від війни, раптово залишають своє місце проживання або не з'являються на заплановані зустрічі з працівниками, які надають їм допомогу.

Слід зазначити, що цей перелік не є вичерпним, і суб'єкти первинного реагування можуть натрапити на інші ознаки торгівлі людьми. Загалом суб'єктам первинного реагування рекомендується вживати заходів у разі виявлення найменших ознак торгівлі людьми, адже це може мати вирішальне значення для попередження злочину або для надання вчасної допомоги жертвам.

Імовірна ситуація, за якої існує вірогідність того, що торгівля людьми вже відбувається

- Особу, яка рятуються від війни, перевезли з одного місця до іншого та/або з однієї країни до іншої;
- Людей примушують виконувати роботу, надавати послуги чи займатись сексом без їхньої згоди та/або піддають психологічному тиску та маніпуляціям, щоб отримати, їхню згоду (наприклад, їх просять виконувати домашню роботу чи надавати сексуальні послуги, «щоб висловити свою подяку домовласнику» або мати можливість залишатися в його будинку);
- Посвідчення особи або проїзні документи (та/або інші особисті документи) зберігаються в іншій людині;
- Свобода пересування або свобода слова обмежується або контролюється іншою особою, тож людина не може вільно спілкуватися з друзями та родиною;
- Умови праці суперечать нормам трудового законодавства, зокрема стосовно тривалості робочого часу, прав та пільг найманих працівників, норм соціального забезпечення, або роботодавець не дотримується погоджених умов праці чи фінансових домовленостей;
- Заробітна платня низька чи взагалі відсутня, або немає доступу до коштів, зокрема до соціальних виплат;
- Людина має ознаки фізичного, сексуального та/або емоційного насильства;
- На людину чиниться тиск, щоб змусити її повернути кредити та сплатити борги (торговцю людьми);
- Людина боїться говорити, бо думає, що за нею стежать.

⁹ Більш специфічні ознаки того, що дитина є жертвою торгівлі людьми, див. за посиланням <https://www.unicef.org/eca/reports/practical-guide-identification-victims-and-persons-risk-trafficking-human-beings>

Хоча до завдань суб'єктів первинного реагування **не входить** проведення опитування жертв торгівлі людьми або їхня офіційна ідентифікація, навіть початкова взаємодія в таких випадках вимагає певної підготовки.

Нижче наведено основні рекомендації щодо первинного контакту та взаємодії з імовірною жертвою торгівлі людьми¹⁰

Створіть безпечне середовище для розмови

Потенційну жертву можна відокремити від групи (особливо, якщо вона перебуває у великій групі людей, наприклад, в автобусі) та доправити її до безпечного місця, в якому організовано особистий простір для подальшої розмови.

Створіть можливість чіткого взаєморозуміння

Якщо ймовірна жертва є іноземцем і належить до певної етнічної групи, важливо знайти перекладача та/або культурного посередника, бажано тієї ж статі, що й потенційна жертва.

Отримайте згоду людини на початок розмови

Жертви торгівлі людьми можуть бути більшою чи меншою мірою схильні ділитися інформацією про свою ситуацію, тому завжди треба отримувати їхню згоду.

Запитайте, що їм потрібно¹¹

Важливо вчасно приділяти увагу невідкладним базовим потребам співрозмовника та сприяти їхньому задоволенню. Люди, які рятуються від війни, особливо якщо вони стали жертвами торгівлі людьми, можуть страждати від численних травматичних переживань і внаслідок цього демонструвати раптові емоційні та інші реакції, на які повинні бути готовими відреагувати суб'єкти первинного реагування.

Визначте, чи є жертва дитиною

Якщо жертвою торгівлі людьми є неповнолітній (дитина), треба повідомити відповідним органам захисту прав дітей (та/або іншим компетентним органам відповідно до національного законодавства та стандартних операційних процедур), щоб у разі потреби такій особі було призначено опікуна та щоб захистити інтереси неповнолітнього.

Надайте інформацію про торгівлю людьми, процедури ідентифікації та конкретні права жертв торгівлі людьми і можливі варіанти допомоги

За можливості надайте її у письмовій формі та мовою, зрозумілою ймовірній жертві. Такі роздаткові матеріали слід підготувати заздалегідь в співпраці з національним органом з протидії торгівлі людьми, щоб забезпечити актуальність наданої інформації, включно з контактними даними. Зауважте, що відео чи друковані матеріали про торгівлю людьми, розміщені, наприклад, у залах очікування, також можуть сприяти початку розмови.

Визначте компетентний орган з протидії торгівлі людьми та зверніться до нього

З попередньої згоди ймовірної жертви негайно зверніться до місцевого координатора з питань протидії торгівлі людьми або компетентного органу, який займатиметься подальшим процесом ідентифікації та перенаправлення ймовірної жертви торгівлі людьми для отримання нею підтримки та захисту. У випадку, якщо такий компетентний орган є правоохоронним, а ймовірна жертва не висловила згоди на співпрацю, дуже важливо надати їй можливість поговорити з кваліфікованим фахівцем з питань протидії торгівлі людьми (наприклад, з представником неурядової організації, державних/місцевих соціальних служб).

Забезпечте індивідуальну процедуру

Вкрай важливо, щоб будь-яка організація, котра працює з людьми, які рятуються від війни, та з іншими вразливими групами населення, встановила чіткі процедури, яких повинні дотримуватись її співробітники та волонтери, якщо в них виникають підозри, що певна особа може бути жертвою торгівлі людьми або що має місце випадок торгівлі людьми. Також важливо, щоб під час усіх процедур щодо ймовірної жертви торгівлі людьми враховувались стать, вік та культурні особливості цієї особи.

¹⁰ <https://www.osce.org/cthb/413123>

¹¹ <https://www.osce.org/odhr/549793>

Наступні запитання можуть допомогти виявити ознаки торгівлі людьми під час первинної розмови:

- Чи вам хтось заплатив/пообіцяв прибуток/гроші/краще майбутнє, щоб спонукати вас здійснити цю поїздку? Чи змушував вас хтось погрозами здійснити цю поїздку?
- Чи брали ви гроші в борг, щоб здійснити цю поїздку, і, якщо так, чи чинить хтось на вас тиск, щоб ви повернули цей борг?
- Чи вам пообіцяли роботу та житло, проте умови виявилися зовсім іншими?
- Чи відібрали у вас документи (наприклад, паспорт, проїзні документи, дозвіл на проживання) або чи зберігаються вони в іншій особі?
- Чи ви отримали/підписали трудовий договір? Чи здаються вам умови, викладені в договорі, «справедливими» (наприклад, чи передбачена заробітна плата та прийнятні робочі години)? Якщо ви вже працюєте, чи відповідають фактичні умови праці обіцяним або тим, що вказані в трудовому договорі?
- Чи просили вас надати будь-які «послуги» (наприклад, виконувати домашню роботу чи надавати сексуальні послуги) на знак подяки вашому домовласнику або щоб не втратити своє житло?
- Чи вважаєте ви, що зазнавали фізичного, психологічного, сексуального насильства чи жорстокого поводження на шляху чи після прибуття до цієї країни?
- Чи змушували вас красти, жебракувати, займатися проституцією або записувати/знімати порнографічні матеріали на веб-камеру?
- Чи погрожує хтось вам чи вашій родині?
- Чи змушують вас брехати органам влади, своїй родині чи іншим людям?
- Чи пропонував вам хтось використовувати підроблене посвідчення особи чи інші документи?
- Чи маєте ви доступ до своїх соціальних виплат та/або нарахованої зарплати і чи можете самостійно розпоряджатися цими грошима?

Слід зазначити, що багато жертв торгівлі людьми не визнають себе такими (тобто не ідентифікують себе як жертву), оскільки можуть перебувати на етапі переміщення або загалом на етапі, який передую фактичній експлуатації. Окремі жертви торгівлі людьми можуть вважати те, що з ними відбувається, нормальним явищем (враховуючи свою культуру чи попередній досвід) або боятися розправи з боку торговців людьми, жертвою яких вони стали. Деякі особи, зокрема мігранти без документів або ті, кого торговці людьми примушують вчиняти кримінальні дії, можуть побоюватись ідентифікації органами влади через свій страх перед покаранням (наприклад, через страх депортації чи покарання за свій нелегальний статус). Певні особи можуть відчувати острах під час взаємодії з державними

органами та брак довіри до офіційних інститутів через негативний досвід комунікації з такими посадовими особами у своєму регіоні чи країні походження. Іноді жертва може мати особисті стосунки з торговцем людьми, а емоційний зв'язок з ним може утримувати жертву від звернення до офіційних органів. Окремі жертви торгівлі людьми можуть боятися стигматизації, особливо якщо вони зазнали сексуального та інтимного насильства. Ось чому проактивний пошук ознак торгівлі людьми, а також належне перенаправлення її жертв та надання про них інформації суб'єктами первинного реагування на місцях є вирішальними для запобігання цьому злочину або переривання циклу експлуатації на якомога більш ранньому етапі.

Перенаправлення: До кого потрібно звернутись (наявні гарячі лінії та координатори з питань протидії торгівлі людьми)?

Важливо пам'ятати, що про ймовірну жертву торгівлі людьми не слід повідомляти в поліцію чи інші офіційні органи без **попередньої згоди** такої особи. Жертві торгівлі людьми потрібно пояснити порядок подання офіційного повідомлення та надати відповідну контактну інформацію, як зазначено вище. Суб'єкти первинного реагування також повинні дотримуватися встановленої **процедури¹² надання національним органам влади доступу до інформації про справу**, не розкриваючи особу та не розголошуючи особисті дані жертви. Якщо особа звертається до суб'єкта первинного реагування з проханням про надання їй підтримки у зверненні до органів влади, така підтримка має бути надана негайно.

Для забезпечення ефективного перенаправлення та комунікації із національними органами, **наполегливо рекомендується ознайомитись із національними та місцевими механізмами та агенціями з протидії торгівлі людьми, налагодити робочі контакти та заздалегідь узгодити процедури**. Такі контактні особи можуть надати суб'єктам первинного реагування інформацію про чинне законодавство та основи протидії торгівлі людьми в країні, щоб адаптувати їхню діяльність до конкретного національного контексту.

Нижче ви знайдете корисні посилання для визначення відповідних національних контактів у країні, де ви працюєте:

«Be Safe»: номери, за якими можна отримати офіційну інформацію та допомогу в разі підозрюваної або фактичної ситуації торгівлі людьми

<https://www.helpforukrainians.info/contact-info/>

Огляд заходів та список організацій з протидії торгівлі людьми, а також відповідні ключові контакти у державах-членах ЄС

https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/internal-security/organised-crime-and-human-trafficking/together-against-trafficking-human-beings/eu-countries_en

Національні гарячі лінії в державах-членах ЄС

https://ec.europa.eu/home-affairs/policies/internal-security/organised-crime-and-human-trafficking/together-against-trafficking-human-beings/national-hotlines_en

Цю публікацію підготовано в рамках позабюджетного проекту «Попередження та протидія торгівлі людьми в умовах гуманітарної кризи, пов'язаної з війною в Україні», що реалізується за фінансової підтримки урядів Великобританії, Іспанії, Ліхтенштейну, Німеччини, Польщі, США, Угорщини, Фінляндії, Франції, Швейцарії та Японії.

¹² <https://www.osce.org/cthb/413123>